EGYED EMESE*

MIKES-AUTOGRÁFIÁK ERDÉLYBEN. LEVÉL, FORDÍTÁSKÖTET

Kulcsszavak: *Mikes Kelemen, fordítás, kézirat, Törökországi levelek, A keresztnek királly uttya, Zágon*

Mikes otthon van Erdélyben, és ez az iskolai magyar- és történelemtanításnak is köszönhető. Feltételezhetjük, hogy egy ilyen jeles személyiség tárgyai és írásai mint valami helyi kincsek összegyűjtve bizonyítják, hogy a terület tudós szerzőket adott a magyar kultúrának.

A filológust az autográf kéziratok különösen érdeklik, mint valami aranykincset kutatja a lehetséges szöveges anyagban. Nem volna meglepő, ha semmi sem volna Erdélyben Mikes kézírataiból, hiszen személye a Habsburg-uralom 18. századi érvényesülése idején politikailag megbélyegzett volt, később pedig már a rodostói kolónia helyzete miatt lehetett kevés reményt fűzni írásai fölleléséhez. Közismert, hogy Thaly Kálmán, Toldy Ferenc, Karácsonyi Imre és Hopp Lajos tett erőfeszítéseket a kéziratok megszerzésére, mindig reménykedve újabb szövegek előkerülésében és bizonyítékokat keresve arra, hogy Mikes magyarra fordított és írt is magyarul prózai jellegű szövegeket.

A kutatás az életrajz és a rodostói tábor történetének vizsgálata, illetőleg a kéziratokhoz fűződő információk mentén haladt. Ez utóbbi esetben sok a bizonytalanság.

A *Törökországi levelek* bevezető szavai és a könyv olvasásának első bizonyítékai képezhetik a tanulmányozás első egységét. Éppen arra az időszakra esnek ezek, amikor a magyar nyelv presztizsének és változatai tudatos lerásának kérdése erőteljesen felmerül a magyar írástudók körében: az 1790-es években. Ekkoriban az is kérdés, melyik legyen a leginkább követendő nyelvkönyv és nyelvváltozat – magyarországi és erdélyi, a magyar nyelv és államiság kérdései iránt fogékony hivatalnokok, paptanárok, egyetemet járt ifjak, művelt nemesek inkább a magyar kultúra egységében hittek, nem területi változataiban: két magyar hazát emlegettek, egymást beavatni kívánták a hely ismeretébe – példa erre Bod Péter *Magyar Athenasa*, Báróczi Sándor *A védelmezett magyar nyelv* című párbeszédés röpirata (1791), Teleki Domokos magyar nyelvű útirajza, Kazinczy *Erdélyi levelek* című, több változatban is elkészült, bár főleg kéziratban forgalmazott írása (1816–1831).

A másik kutatási lehetőség a kéziratgyűjtés iránya: hiszen éppen az Erdélyi Nyelvűvelő Társaság és vele kapcsolatosan a Kézírásk Társasága,¹ később Kovachich Márton György és

* EGYED Emese (1957, Kolozsvár) irodalomtörténész, költő, egyetemi tanár (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár). Kutatási területe a 18–19. század magyar és francia irodalma, európai fordításirodalma, színháztörténete, az erdélyi nemesség szerepe a művelődés történetében.

1 Vö.: DÁVID Péter: „Itt van a legvégső oltára Pallásnak...”. az erdélyi Kéziratkiadó Társaság és az Erdélyi Magyar Nyelvűvelő Társaság története. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár 2013. (Erdélyi Tudományos Füzetek 278.)

fia expedíciója jelzi, hogy az értékes könyvek mellett a kéziratos kincseket is több rendben próbálták összegyűjteni, őrizni, feldolgozni még a pesti tudományszervező intézetek, a Kisfaludy Társaság, a magyar Tudós Társaság megalakulása előtt. Voltak szenvedélyes gyűjtők Erdélyben: Bod Péter, majd Benkő József, Teleki Sámuel kancellár (bár ő nem tartózkodott folyamatosan Erdélyben), gróf Teleki József, a koronaőr, gróf Kemény József, Mikó Imre, Mike Sámuel. Mindezek gyűjteményeiben akár lehetett is a Rákóczi-emigrációval kapcsolatos kézirat.

Intézmények gyűjteményeibe is bekerülhetett: az 1859-ben alakult Erdélyi Múzeum-Egyletbe (amelynek kézirattára jelentős mértékben épül Kemény József gyűjteményére), a Székely Nemzeti Múzeuméba vagy a Mikó Imrének, illetve más főúri adományozóknak köszönhetően gyarapodó könyvtárakéba (az enyedi Református Kollégium, a sepsiszentgyörgyi Református Kollégium anyagába) – ezeken a helyeken nagy pusztulásokkal kell számolnunk főleg a háborúk és a szerencsétlenül alakult kéziratmentések, a politikai változásokkal kapcsolatos possessor- és őrzőhelyváltozások miatt. A politikai katasztrófák is befolyásolják a kéziratanyag pusztulását: a kéziratok tényleges megsemmisülésére vagy szakszerűtlen rendezésére, a lelőhelyek tudatos vagy tájékozatlanságból származó megváltozására gondolunk.

E tanulmány a kéziratok meglétének hipotézisét egyelőre a kontextusvizsgálattal ellenőrzi.

Orbán Balázs *A Székelyföld leírását*,² 1868 és 1873 között hat kötetben kiadott, illusztrált monográfiáját a Mikes család három tagjának ajánlja. Egyikük kortársa, Mikes Benedek. A másik kettő azonos nevű: Mikes Kelemen, de az ajánlás szerint mindketten olyan hősök, akikre büszke lehet a székely nép.³ Rokonoknak nevezi-e Orbán Balázs e Mikeseket? Ha a történelem személyiségeit ugyanazon család tagjaiként láttatjuk, a társadalom időbeli működésének elbeszélése olyan képpé változik, amely iránt nem lehetünk közömbösek.

Aztán az egyes települések bemutatásakor Zágónról szólva Orbán Balázs II. Rákóczi Ferenc híveként mutatkozik be. A Mikesek keserű sorsát láttatja, főként Mikes Pálra utal, Mikes Kelemen apjára, akit szerinte árulás miatt kínoztak meg és végeztek ki. Amikor azokról a nemesi családokról kíván beszélni, amelyek birtokkal rendelkeznek a helységben, Kemény József gyűjteményére és Cserei Mihály emlékirataira utal. Ehhez érdemes hamar hozzátennünk, hogy Kemény József hatalmas gyűjteményében hamisítványok is voltak, és hogy Cserei Mihály írói vénájától sem a túlzás, sem az elfogultság nem állt távol: emlékiratát, a kiváló látató erejű, történelmi tablót a személyesség jegyében megalkotó ember kortársa volt a levélíró Mikes Kelemennek.

A magyarok számára az, ami Erdéllyel vagy a nemzet történelmével kapcsolatos, gyakran súrolja az álmok, a képzelet területét. Hasonló a helyzet, ha Mikes Kelemen (1690–1761) megítélését vizsgáljuk. A szatmári békét követően a félárva, de a család neve és birtokai alapján is nagyra becsült székely nemes II. Rákóczi Ferenc környezetéhez tartozva hagyta el Er-

2 ORBÁN Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismereti szempontból*. Pest 1868–1873. Ma a MEK-en <http://mek.niif.hu/04800/04804/html/> 2013. ápr. 9.

3 „Két MIKES KELEMEN merül fel történelmünkben. Mindkettő dicső vértanúja a szabadságnak. Mint szülőtteire mindkettőre büszke lehet a székely, A HOZZÁJOK MÉLTÓ UTÓDNAK GR. MIKES BENEDEK KEDVES BÁTÁMNAK ROKONI SZERETETEM JELÉÜL AJÁNLOM E MŰVEMET. ORBÁN BALÁZS.” Uo. Belső címlap

dély földjét, és – főleg a távollétében meghozott, a felségsértési vádat követő halálos ítélet és teljes vagyonelkobzás következtében – nem lehetett szó hazatéréséről a Habsburg-fennhatóság alá tartozó Erdélybe. Arra gondolhatnánk, legalább könyvei és kéziratai hazatértek, de nem így van. Összes művei kiadására a Budapesten és Egerben található kéziratok alapján került sor 1966-tól kezdve (kivételez *A keresztnek királyi útja*). Van néhány levele, amely saját kezűnek tűnik a szakirodalom alapján, és ezeknek legalább Erdélyben a helyük. Kísérletet téve arra, hogy ma Erdélyben azonosítható kéziratait felleljük, az irodalomtörténet jelenségének jelentéseit firtatjuk, és remélhetőleg a kéziratok meglétének vagy hiányának konstatálásán túli eredményre jutunk.⁴

FÉLREISMERT SZERZŐ

A Gyulafehérvári Érsekség kézírattára őrzi Mikes iskoláztatásának bizonylatát, eszerint a principisták sorába tartozott 1703-ban: „Mikes Clemens Nobilis, Sz. 1760 Zágon, Tan. 1703 princip.”, 1762 okt 2 Rodosto.⁵ Egy későbbi kéz jegyezte oda az egykori kolozsvári diák halála idejét és helyét, bár tudomásunk szerint Mikes halála időpontja korábbi. (1761)

A magyar irodalom történetében Mikes Kelemen életére és művére vonatkozó ismereteink némileg széttartók. A *Törökországi levelek* (1794, Szombathely), különösen a második, Toldy Ferenc-féle, 1861-es kiadása óta (Budapest) a magyar irodalmi műveltség része; tananyag mindenütt, ahol klasszikus magyar irodalmi szövegekről tanulnak. A szerző az elbeszélőben értelmes, művelt irodalmi személyt teremtett, aki nem utasítja vissza a csevegést, tud lelkesedni, de lemondani is (a címzettre: P. E grófnőre, de Kőszegi Zsuzsanna iránti irodalmi-as vágyakozásra is gondolhatunk). Amolyan *homo narrans* ő, aki a hazafiság érzelmeit átéli, sőt felkelteni is képes, de a honvágyba sem hal bele, és aki a kommunikáció praktikus hasznára is figyel. „Mikes Kelemen” általánosan kedvelt személy, a szülőföld iránti hűség és a nyelv mesteri kezelésének jelképe lett.

Zágonban született, feltételezhetjük a helyi lakosság *sui generis* érdeklődését munkái és ezen belül kézirati hagyatéka iránt. Olyan térségről van szó, amelynek lakóit erőteljes csoporttudat jellemzi, és akik büszkék hagyományos értékeikre. A vallásfelekezetiileg némileg tagolt térség szellemi vezetői a 18. század végétől keresték, mi lehetne a csoportszimbólum-képződésre alkalmas, beleértve a jeles személyiségeket is. Ami a székelyek és a magyarok eredetazonosságának kérdését illeti, a tudósok vitái ma is tartanak, de egy dolog biztos, a székelyek nyelve magyar, és tudatukban vannak elemek, amelyek a magyarsághoz, illetve olyanok, amelyek a székely-erdélyi identitás-csoport-hozhoz kapcsolják őket. Végül szólhatunk a magyarok lelkesedéséről, ami a nagy embereket, történelmünket, főleg, ami a fegyveres küzdelmekben

4 Mikes Kelemen életműve és a kéziratai iránti erdélyi érdeklődés periódusait is vázolnám, bár e mostani dolgozatban minden vonatkozását nem érintettem: I. 1789–1796 Kultsár István–Zágoni Aranka György–K. Boér Sándor; II. 1840–1861 Jósika Miklós, Kemény Zsigmond; III. 1859–61 gróf Mikó Imre–Toldy Ferenc; IV. 1867 előtt Orbán Balázs; V. 1953–1966 Szigeti József–Hopp Lajos–Jancsó Elemér; VI. 1972 Veress Dániel–Szabó Gyula.

5 *Liber continens Nomina et Historias Convictorum Claudiopoli 1784/173* (kézirat). Gyulafehérvári Főegyházmegeyei Levéltár.

való részvétel iránti általános tiszteletet illeti (Hunyadi János, Zrínyi Miklós, II. Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos, Petőfi Sándor). Mindezek a nemzeti mitológia részeivé váltak, ebben nincsen semmi különös.

Mikes Kelemen alakja azonban a fejedelem árnyékában formálódott. Ő a II. Rákóczi Ferenc szervezte Nemes Ifjak Társasága tagjaként hagyta el Erdélyt, és nem kért ehhez engedélyt sem anyjától, Torma Évától, sem gyámapjától, Huszár (ekkor még csak Boér) Józseftől. Egy 18. századi írástudó pályája írásos bizonyítékait kereshetnők. Író volt és fordító, munkáiból nem derül ki, milyen körülmények között dolgozott, a *Törökországi levelek* tartalmi elemzése ebben a kérdésben nem releváns, hasonló műfajú levélregényeket szép számban írtak szabadságban, hazájukban alkotó szerzők is. De az, hogy a rodostói magyar udvar milyen diplomáciai-politikai változásokat ért meg, irodalmi jellegűvé szelődül e szövegvilágban. Hopp Lajos korai tanulmányában felhívja a figyelmet arra, hogy Kazinczy Ferenc Rákóczi *Gyömrői beszédének* fogalmazványának kéziratát őrizgette; kereshetnők mi is az erdélyi gyűjtők anyagában Mikes keze nyomát.

Filológiai kérdésekből kiindulva a *Törökországi levelek* megjelenése után több évtizeddel az erdélyiek olyan Mikes-képet hoztak létre, amely a száműzetésben nyugodtan munkálkodó, a hazája iránt, noha viszont nem láthatja, hasznosan tevékenykedő szerzőt mutat. A kialakult Mikes-kép szerint a fejedelem halála (1735) majd Rákóczi fiának szerencsétlen diplomáciai manővere és halála (1738) után a nemzet bölcsé szerep valamikor Mikes Kelemenre hárult. Kísérlet volt talán kezdetben, de sikerült. És mert sikerült, a kezdeteknek és az újakezdeknek kell a legnagyobb jelentőséget tulajdonítanunk.

A kezdeteket a tradíció szerint Bécsben kell felfedeznünk. És e bécsi kör valóban törődött a Rákóczi-kérdés emlékének napirenden tartásával, a török csaták hírei közé beloptak olyan térképet, amelyen Rodostó neve, ha apró betűsen is, de megjelenik. A Hadi és Más Nevezetes Történetek szerkesztősége nyilván egy kiterjedt kapcsolati kört jelentett, nem csak magukat a szerkesztőket, Görög Demetert, Kerekes Ferencet. (A folyóirat az egész magyar nyelvterületen engedélyezett olvasmány volt, ma is léteznek teljes sorozatai.) A Habsburg-hadsereg hadi helyzetének részletezésébe fért bele a Rodostóról való, irodalomtörténetileg jelentős híradás. Itt kell a képbe bevonnunk a bécsi Magyar Nemesi Testőrsereget, amelynek erdélyi tagjai is voltak – tudjuk, hogy hírek, könyvek postásai voltak megbízatásaikban, de hazajáró (szabadságos) útjaikon is. Barcsay Ábrahám 1771 és 1795 közötti leveleit tanulmányozva ezt határozottan állíthatom.

Zágon.⁶ A szülőfalu neve a *Törökországi levelek*ben gyakorta előfordul, mondhatni, minden magyar számára a gyermekkor elérhetetlen és kedves színterét jelenti, ahogy Rodostó a száműzetésé. Eredeti Mikes-kézirattal a falu nem rendelkezett, de Veress Dániel ügybuzgalmának köszönhetően a szülőfaluban 1970 óta emlékmúzeum őrzi a Mikes Kelemen emléket (egyik tárlóban a Törökországban írt levelek első darabját ismertem fel: 18. századi, a misszilisekével egyforma kézírást, papírt, tintaszínt). Nem volt azonban lehetőség a levél közelebbi vizsgálatára.

6 Úgy szeretem Rodostót, hogy el nem feledhetem Zágont. *Törökországi levelek*.

Már jóval Orbán Balázs nevezetes munkája előtt, *Transsilvania Specialis*ában⁷ 1780–82-ben Benkő József felsorolja az erdélyi helységeket, és a közérdekűnek tartott ismereteket közli. A Mikes családot Zabola és Zágón helységeknél emlegeti különösképpen. Zágont a Székelyföld legfejlettebb települései közé sorolja.⁸ Az Orbaiszékhez tartozó Zabola esetében a Toldi és a Mikes családot említi mint fő birtokosokat. „Más birtokosok örökségein kívül kitűnnek itt a méltóságos gr. Toldi és Mikes urak birtokai, a Mikes család éppen zabolainak írja magát. Ez a régi és híres család, amely címerében oroszlánt visel, kebléből nem kevés derék embert adott a hazának. Az előző században híres volt két testvér, Mikes Mihály és Kelemen. Amaz II. Rákóczi György belső tanácsosa és legfőbb kancellárja, ez utóbbi I. Apafi Mihály tanácsosa, Fehér vármegye főispánja a rendek elnöke és ítélmester. Ennek fia, Mikes Mihály, a felséges Lipót császár kegyelméből a székely Háromszék főkapitánya, a Királyi Tábla esküdtje lett. Benkő *Transylvania specialis*ában ír a családról és birtokairól 2 169”⁹ Zágónról szólva a báró Szentkereszty család szerepét nyomatékosítja („András valaha erdélyi titkos tanácsos volt, Sámuel a királyi táblán visel hivatalt”).¹⁰ A környék azonban más családok birtokait is magában foglalta: a Beldi, a Mikes, a Nemes, a Szentkereszty¹¹ családokét. Mikes apjának nemesi előneve zágoni, de Mikes Kelemen ezt az előnevet nem használta.

Benkő szerint éppen Zágónban volt a legtöbb bükkerdő, disznóhizlalásra alkalmas.¹² A Szentkereszty család 1727-ben szerezte meg Mikes Kelemen zágoni és zabolai birtokait. Családok egyes ágainak gyöngülése, más ágak vagy családok erősödése: a történelem kicsinyben. Mintha érdeke lett volna valakinek, hogy a soha visszatérni nem tudó, de nem is akaró Mikes Kelemen alakját kimunkálja! Háromszék főispánja 1904-ben javasolja Mikes hamvainak felkeresztését és hazaszállíttatását a szülőföldre. (Csak 1976-ban építkeztek a területre: ama rodostói temetkezési helyre sportpályát építettek, de a maradványok nem voltak felelhetők.¹³)

A Mikes Kelemenre vonatkozó peres és gazdasági iratok a Habsburg-adminisztráció erdélyi berendezkedése korában alapját képezik bizonyos családok társadalmi felemelkedésének. A sepsiszentgyörgyi városi levéltár rendelkezik ilyen iratokkal, de a fent említett családok több őrzési helyen fellelhető fondjai is további kutatások tárgyát képezhetik e kérdésben. Romániában a Levéltárak Központi Igazgatósága területi kirendeltségein, ritkábban a könyvtárak különgyűjteményeiben őrzik a kéziratos anyagokat. Napjaink és Mikes Kelemen kora között annyiszor cseréltek gazdát a családi gyűjtemények és oly mostoha körülmények közt maradt fenn az a töredék, is, amellyel rendelkezünk, oly gyakran szenvedik meg az anyagok az átrendezést, hogy gyakran csodódik a kutató.

7 SZABÓ György: Benkő József és Transsilvaniája = BENKŐ József: *Transsilvania specialis* I–II. Kolozsvár, Kriterion, 1999, 8.

8 Uo. BENKŐ 1999. I. 107.

9 BENKŐ: *i. m.* 2. 169.

10 BENKŐ 1999. II. 165–166.

11 BENKŐ 1999 I. 98.

12 BENKŐ 1999. I. 159.

13 Kuruc szabadsághősök hamvainak hazahozatala 1906-ban – Dr. Gamauf András. Székesfehérvár, 2006. október 26. <http://www.turkinfo.hu/index.php?oldal=tortenelmi&&tortenelmioldal=tortene lmireszl&&adat=1062> 2013.04.9.

MAGYAR KÖNYVEK SZERZŐJE...

II. Rákóczi Ferencet elsősorban latin és francia nyelvű szövegek alapján tekintjük irodalmi szerzőnek is. Tanítványa és titkára, Mikes Kelemen főleg magyar nyelvű olvasmányokkal szolgált. A Mikes-filológia egyik legnagyobb kérdése éppen az, hogyan találjuk meg a (nem-csak stílárius) kapcsolatot a levélszerkesztmény és a fordítások (többnyire vallásos tárgyú szövegek fordítása) között. Egyik levelében ezt írja (85e): „Édes néném, gyakorta írok prédikációt – nincsen egyéb dolgom”. (85.) *Törökországi levelek*.¹⁴ A fordítások nagy része valóban egyházi célú írás – ezeket nevezte „prédikációknak”.

A 18 századi Erdélyben nem volt sok a magyar könyv. Akit a nyelv kibontakozása igazán foglalkoztatott, fordításra adta a fejét. A magyar könyvgyűjtemények divatja a század második felében terjedt el, különösen a művelt nemes hölgyek (Bethlen Kata, Bethlen Zsuzsa, Ráday Eszter) vagy pedig a református kollégium, kisebb mértékben a katolikus intézmények könyvtáraiban. Egyik levelében Mikes a fiataloknak a latinból való fordítást javasolja magyarra, hogy szabad idejüket hasznosabban töltsék. Úgy tűnik, meggyőződése, hogy erre sokan képesek. Legalább egy könyv lefordítását ajánlja személyenként (62. lev.): „hogy a deák könyveket magyarra fordítsák, úgy a tanulásokat a közönséges jóra fordítanák, mivel sokan vannak olyanok, akik arra alkalmatosok volnának. És hacsak egy könyvet fordítana is meg életében, azzal mind magának, mind s másoknak használna ...”.¹⁵ Itt kívánunk arra emlékeztetni, hogy az 1770-es években a későbbi II. József uralkodó is támogatja a hivatalnokai sorában a fordítás szabadidőtöltő szokását (a társadalom hasznos polgára eszményének jegyében Hopp Lajos valamiféle meglepetést vél érzékelni Aranka György olvasmányjegyzékeiben, amikor Aranka Mikes misszilis levelét olvassa: 1759 június 5-i keltezéssel: „... a csendes életet a könyvek fordítására szenteltem, és sok francia könyveket magyarrá változtattam ... (1759. jún. 5.)”¹⁶ – írja. Maga a fordítási láz az 1770-es–1790-es években jellemző a magyarul publikálni szándékozó szerzőkre: olyanok is megpróbálkoznak vele, akik eredeti művet nem vagy alig írnak (mint az erdélyi szerzők közül a boros-jenei Székely testvérek, Ádám és László, Bornemisza János, Naláczy József, Báróczy Sándor).

A LEHETSÉGES FORRÁSOK

Olvasókat keresünk és olvasói följegyzéseket, amíg fel nem bukkannak (a feltételezhető) Mikes-kéziratok.

Aranka György hagyatékában, amely részben a Nyelvművelő Társaság levelestárából áll, részben személyes anyag, leveleket őriznek és Arankától feljegyzéseket. Aranka György

14 „Édes néném, gyakorta írok prédikációt – nincsen egyéb dolgom”. (85. levél) (Kelemen Mikes) *Törökországi levelek*.

15 „hogy a deák könyveket magyarra fordítsák, úgy a tanulásokat a közönséges jóra fordítanák, mivel sokan vannak olyanok, akik arra alkalmatosok volnának. És hacsak egy könyvet fordítana is meg életében, azzal mind magának, mind s másoknak használna ...”

16 „... a csendes életet a könyvek fordítására szenteltem, és sok francia könyveket magyarrá változtattam ...” (1759. jún. 5.)

jegyzetei közt olvashatjuk: „Gróf Mikes Jánosnál Mikes Kelemen levelei és más kéz írások é.n...”¹⁷

A Mikes Kelemenre vonatkozó kéziratos följegyzések legkorábbika tehát Aranka György-től származik. A mai levéltári rend szerint: Mikes Kelemen levelei „*Scrisorile lui Mikes Kelemen din Rodosto*” 34 folio, regesztáról van szó, rajta Aranka többrendbéli kézírásával:

„2 aug. 1797 Veszem B. Huszár Sándor Ur levelét mellette Mikes Kelemen írásait 6 darabba a Kopertával

1. Torma Éva Mikes Kelemen Annya levele a' Fiához. Kolosvár 22 br 1722 kéri, hogy tudossítsa fog é tetszeni, mert ha tetszik meg szerzi neki a' Gratziát

2. Mikes Ke Levele, a' mint láttuk Huszár Sándorhoz (ceruzával fölötte: Josefhez), ez az első levele 5 jan 1759 Konstancinápoly azt írja

3. Rodosto 25 Marty 1760 Más

Az összes levelét vette

a' kik 53 esztendőől 1707-től fogvást nem látták egymást

„18 esztendőől” 1741-től fogva klmedről semmi hírt nem hallottam” ki volt ez? Huszár Sándorné (utólagos javítás nem Aranka írásával: Józsefné)

Tudom szegény anyánk keserves halálát – hogy esett ez?

Testvér atyafinak írja magát

És így a Huszár urak Attyoknak kellett lenni

NB fogvás pro fogva

Kéd pro Klmed mindenütt

Csak az 1759-belibe Kegyelmed

Gyakorolom pro gyakorolok

Forma constructa pro absoluta

Mindenütt

Ekkor változtatták neveket Boérról. Mikor esett ez?

Leczke

Pro viszek

Unodalom pro unalom

Lásd feljebb 53

És így az Attyokkal levelezett

Rodosto Bithyniában van hogy lehet onnan szárazon menni Konstantinápolyba?

Ez nekem tetszik!”¹⁸ (p. 43)

Ceruzával írott sorok a 44 oldal hátlapján:

Jegyz. Végire kell járni:

1. kicsodáné volt ez a Torma Éva

2. A' Mikes Genealogiáját ki kell tanulni”

Más kéz: „Kiadva Figyelő 1878

17 Aranka gyűjt. Historica, vegyes kéziratok (sine anno Coll. Aranka Historica, miscellanea). Román Állami Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságának levéltára. Coll. Aranka Historica, miscellanea”

18 Aranka gyűjtemény – Mikes misszilis levelezése másolatban Aranka György jegyzeteivel. Román Állami Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságának levéltára.

Látható, hogy a nyelvi megoldások és a családi vonatkozások egyaránt érdekelték Aranka Györgyöt e misszilis levélköteggben, amelyet a nyelv monumentumai iránt érdeklődő jogász, nyelvész, költő bizonyára (erre utalt Hopp Lajos) kiadásra készített elő. Aztán, mint a rá bízott könyvkéziratok elég nagy száma, ez sem jutott el a kiadás fázisáig. Igen fontos maga a szándék a *Törökországi levelek* kiadása közelében, azt alig néhány évvel követően. Az is látszik a följegyzésből, hogy a megszólítások, az ikes igealakok érdekelték; Aranka nyelvtörténeti-tájnyelvi sajátosságokra figyelt különösképpen.

Arankát az Erdélyi Országgyűlés bízta meg 1791-ben a nyelvművelő kérdések intézményes felügyeletével, gyakorlatilag a magyar nyelvű tudósmozgalom céltudatos összefogásával, ennek a kezdeményezésnek láthatólag Magyarországon is erős volt a támogatottsága. Arankát egyébként nagyon érdekelte a székelység történelme, ehhez is kapcsolható érdeklődése a politikailag kegyvesztett író (Mikes Kelemen) munkássága iránt. Törekedett magyar-székely egyesített történeti kronológia létrehozására és a közös magyar nyelv használatát bizonyító illusztratív anyagok kiadására. Így ennek a foglalatosságnak erősen politikai motivációja is lehetett: nem a rebellis gondolat életben tartása, hanem a magyarul való tudományművelés kontinuitásának bizonyítása alapján.

MISSZILIS LEVELEK

A *Törökországi levelek*¹⁹ fiktív levélsorozat, ha van is valóságeleme. Mikes esetében azonban jó ideje misszilis levelekről is beszélhetünk, és a filológusok számára valóságos csemege a levélszöveg-egyeztetések kimutatása. A szabadságharc (1849) után kezdtek ismét foglalkozni e levelekkel, mondhatni, a Habsburg Birodalom megengedte a leigázottnak a csoportos álmodozást. Mikes Kelemen bátyja, Mikes Mihály a katolikus egyház támogatója volt – és ezáltal a Habsburg-uralom erdélyi berendezkedésének is előmozdítója – Mikes Kelemen kéziratban maradt, katolikus fordításöröksége akár ilyen révén is magyar hívek kezébe juthatott (volna), de erről pozitív adattal nem rendelkezünk.

Már 1840-ben feltételezték Mikes Kelemen hagyatékának kutatói a családi levelezés létezését. Az Irodalmi Lap 1840. október 17-i és 23-i számai feltételezik ezt (pontosabban azt, hogy a misszilis levelek voltak készen korábban, és azok alapján készülhetett a *Törökországi levelek*). Ezek után kapja a szerkesztőség a missziliseket, és kezdi meg közlésüket az 1840. évi karácsonyi számban (december 23., 23. szám). Toldy Ferenc Mikó Imre révén kezd Mikes-életrajzi adatok és levelek után kutatni *Törökországi levelei* kiadásának előkészületeikor. Pesten 1859. december 20-án kelt levele szerint elégedett, hogy a misszilis levelek alapján nem kell fenntartással kezelnie a *Törökországi levelek* kéziratát – azt Mikes saját kezű munkájának tekintheti. „A Törökországi leveleknek birtokomban levő Kézirata eleitől végig MIKES SA-

19 *Török országi levelek, melyekben a II. Rákóczi Ferentz Fejedelemmel Bújdosó Magyarok' Történetei más egyébb emlékezetes dolgokkal együtt barátságosan eléadatnak.* Írta MIKES Kelemen. Az említett Fejedelemnek néhai kamarássa. Most pedig az eredetképpen való Magyar Kézírásokból kiadta KULTSÁR István az Ékesszólásnak Tanítója. Szombathelyen, Nyomtatta SIÉSS Antal József. 1794. 490 lap. A továbbiakban: *Törökországi levelek*.

JÁT KEZE!”²⁰ Az akadémiai banketten egy bizonyos Radnótfai úr adta át neki a leveleket. „S Excellentiád meg fogja engedni, hogy majd Mikesseli foglalkozásim közben leendő kérdéseimmel ismét szabad legyen alkalmatlankodnom”²¹ – írja Toldy Mikónak. Itt jegyezzük meg, hogy Toldy Ferenc gyakorta kért kölcsön „privatissimum” eredeti kéziratokat az Erdélyi Múzeum Gyűjteményéből (Szabó Károly volt ekkor az Egyesület könyvtárnoka). 1862 március 10-i keltezéssel visszaküldi Mikes, aranysegélyű velinpapírra írt, kölcsönként levelét, a címzés: Zabolai gróf Mikes Istvánnak.

Valójában az érdeklődés az irodalomtörténészé, a könyvkiadóé: nem a gyűjtőé, mert végül a *Törökországi levelek* kéziratától megvált Toldy (eladta Bartakovics püspöknek – neki köszönhetően van meg ma is az egi Főegyházmegyei Könyvtár gyűjteményében).

Itt állapítjuk meg, hogy a zágoni múzeum Mikes- emlékszámbájában véleményünk szerint nem másolat – hanem eredeti Mikes-levél található. Kocsis Tünde-Viola tanítónő egy rétyi tanártól, Kelemen Antaltól gyűjtötte. Az írás duktusa, a szavaknak a lapon való elhelyezése megegyezik azéval, amelyet Mikes tisztázataként azonosított Toldy Ferenc, majd Hopp Lajos: a bekötött, az egi Főszékesegyházban található kéziratéval, amelyről újabban facsimile kiadás is készült.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET A NEMZETI ÖRÖKSÉG ÉRDEKÉBEN

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület létrejöttének eredeti célja az erdélyi kulturális értékek összegyűjtése és megőrzése. Néhány sikertelen próbálkozás után (1791, majd 1845) 1859-ben alakult meg, és valóban jelentős mértékben megkönnyítette az 1872-ben létrehozott Magyar Királyi Egyetem (a későbbi Ferenc József Tudományegyetem) sikeres működését. A társaság alapítója, gróf Mikó Imre volt a Habsburg-császárság magyar-erdélyi politikusa, aki a kiegyezés után is haláláig érdemben vett részt Erdély gazdasági és kulturális ügyei szervezésében. Családja rokonságban állt a Mikesekkel, maga is Zabolán született, édesanyja Mikes Mária. Személyes levelezésében tehát Toldy Ferenc (II/10) levelek is vannak. Toldy 1862 március 10-i levele nemcsak arról szól, hogy visszaküld két kölcsönként levelet, hanem jelzi az új kiadású (általa sajtó alá rendezett) *Törökországi levelek* megküldését is.²²

A fordítóprogram és az ellenzéki politizálás helyett a polgári élet békességes rendjébe való beilleszkedés válik fontos céllá az egyik Mikes-misszilisben: „a csendes életet a könyvek fordítására szenteltem, és sok francia könyveket magyarra változtattam ...” (1759. jún. 5.).²³ Az Erdélyi Múzeum-Egyesület eredetileg (1859-es megalakulása és működésének 1949-es betiltása között) létrejött kéziratanyaga nem maradt egy helyen. A román állami levéltári törvé-

20 Román Állami Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságának levéltára, Mikó-Rhédey IV. levéltár. A Mikó család levelei 197. p. 9.

21 »S Excellentiád meg fogja engedni, hogy majd Mikesseli foglalkozásim közben leendő kérdéseimmel ismét szabad legyen alkalmatlankodnom.« Mikó-Rhédey IV. Actele fam Mikó 197. p. 9v. Mikó Imre levelezése a kolozsvári Egyetemi Könyvtár különgyűjtemény részlegén található.

22 Mikó Imre-anyag, 1861 VII. 85. doboz. Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár.

23 „... a csendes életet a könyvek fordítására szenteltem, és sok francia könyveket magyarra változtattam ...” (1759. jún. 5.)

nyek értelmében is részeit különböző gyűjtőhelyekre vitték, de ezt megelőzően is az alapító Mikó Imre révén legalább négy helyre kerültek eredetileg Kolozsvárt őrzött szöveges anyagok (Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár; Kolozsvár, Állami Levéltár; Nagyenyed, Bethlen Kollégium könyvtára; Sepsiszentgyörgy, a Református Kollégium dokumentációs könyvtára). Az Erdélyi Múzeum tisztségviselői többször tettek erőfeszítéseket a különböző helyekre került anyag visszaszerzésére. A kutatók a kutatási témák révén kapcsolták össze ezeket a forrásokat.

FORDÍTÓ...

A kutatás előzményeihez soroljuk a tényt, hogy a kolozsvári és marosvásárhelyi irodalmi életbe idejekorán bekapcsolódott Aranka György, a nyelv művelő társaság titkára nem csak Mikes misszilis levelei révén foglalkozott az oszmán-török birodalommal. Egyik első műve franciából fordított történelmi regénye, amely a török fennhatóság alatti magyar világ rajzát adja: *Le bacha de Bude, un roman sur la Hongrie sous la domination Ottomane. „A’ Budai Basa”*. Frantziából fordította Aranka György Bécs Alberti Ignác 1786 Aranka²⁴) A fordítás a szabad cselekvést jelenti, az inkább a dologtól, mint a szótól függ, közli eljáróban maga Aranka mint fordító. A török világ dolgai révén a magyarság önismerete is egyre fontosabbá válik a modern nemzetté válás útján, tehetjük hozzá.

EGY FORDÍTÁS ERDÉLYI MÁSOLATA

Már Abafi Lajos megemlíttette a Figyelőben (1881, X, 321–333.), hogy *A keresztnek királyi útja* kézírata Erdélyben lehet, őt a benne levő versek érdekelték leginkább. Ezt a kéziratot 1960 januárjábanban a dési általános iskola könyvtárában azonosították.²⁵ Szigeti József kolozsvári professzor szerint a könyv Benoît Van Haeften műve, és nem Bécsen keresztül, hanem egyenesen Erdélybe érkezett: *A Keresztnek királyi útja* (1747). Mikes maga említi 1760-as és 1761-es, Huszár Boér Józsefnek, mostohatestvérének küldött leveleiben. *A keresztnek királyi útja* 1 747 227 negyedrért kéziratlevélből áll. A dési I. sz., hetosztályos iskola könyvtárában 2383. szám alatt őrizték az akkor még kiadatlan szöveget. A bencés szerzetes latin művét, Dom Benoist Haeften munkáját (első latin kiadás: 1648) Mikes közvetítő, francia fordításból ültette át magyarra: a *Le chemin royal de la croix* 1667-es kiadását használhatta.²⁶ Fordítását Mikes a forrásul használt francia nyelvű könyvből kimetszett, negyven grafikával díszítette! A dési kézirat versóján Huszár Sándor neve olvasható. Neki küldte el Mikes 1760-ban. Huszár erről másolatot készíttetett. Ez a példány ma a kolozsvári Egyetemi Könyvtár különgyűjteményi

24 *A’ Budai Basa*. Frantziából fordította Aranka György. Bécs, Alberti Ignác, 1786. Aranka Teleki Téka Ms 267 Tisztázat, 77 számozott lap. Tulajdonos bejegyzés 1792 G.I.B.S. Más tulajdonos B. Kata nr. 118.

25 Vö Szigeti József, *Mikes Kelemen ismeretlen kézírata*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1962. VI., 1.; Klny. Kolozsvár 175–80.

26 A müncheni könyvtár interneten is közkinccsé tett egy 1711-ből származó, szintén illusztrált edíciót.

részlegén található, 1760 után készült Kemény László, Erdély gubernátora számára²⁷. (1758. július 6–1762. május 7. között volt Erdély kormányzója). A másolatot Torma Károly ajándékozta a Múzeum-Egyesület könyvtárának.

A családjának küldött levelekben Mikes egy teljesen magyar könyvről is beszél. Hopp Lajos nem fogadta el azt az állítást, hogy fordításról lenne szó, *Az iffjaknak kalauzza az Isten uttyában*” (1724/1744) címűről.²⁸

MIÉRT IS ÍRT?...

A Kassán kiadott Magyar Múzeumban Bessenyei Györgyről szólva Batsányi János valóságos politikai elevenítés programját hirdeti meg az 1780-as években. „Illendő bizonynyára, az ilyen nagy-érdemű Hazafiakhoz tartozó háladatosságukat az egészsz Nemzet előtt ki nyilatkoztatnunk, hogy (ha bódogabb sorsot érdemlő édes M. Nyelvünk tsak-ugyan lábra kaphat még valaha!) jövendő Onokáink is láthassák, hogy nem voltunk érzéketlenek polgártársainknak érdemeikhez, és tudhassák egyszersmind azt-is, kiknek hamvaikat kell leg inkább áldaniok azért, hogy ők is II. Andrásnak, Nagy Lajosnak, és a Hunyadiaknak nyelvén beszélhetnek”.²⁹ Ő maga és környezete módszereket keres. Azok sorába tartozik, akik megindítani és oktatni kívánják a népet, amely már-már elindult a modern nemzetté válás útján.

Nem volt ez másként akkor sem, amikor a 20 század elején a a Rodostóban eltemetett jelesek hamvait haza kívánták hozni, és Mikes Kelemen és társai földi maradványait már nem lehetett fellelni az egykori örmény és görög temető megszüntetése miatt. Tudjuk, hogy örmény pap temette, de sírfeliratára nincsen utalás, talán nem is készült síremléke.

Az irodalmi kultusznak más tárgyi bizonyítékot kell keresnie.

Erdély-történetében Köpeczi Béla a 18. századról szólva az egyházi-vallásos kontaktusnak nagy szerepét látja. Az ellenreformációra és következményeire utal, a Habsburg-berendezkedés eszközeként tartja a katolikus egyházat Erdélyben különösen: a katolikus egyházfő szerepe az ország ügyei intézésében megnőtt, III. Károly az érseket a Főkormánysház első tanácsosának nevezte ki. Az udvari tanács döntései ismerhetők fel a történetekben, kevésbé az erdélyi vármegyék vagy az országgyűlés akarata. Köpeczi szerint az udvar céljai megvalósítását a főnemességtől várta, amelynek katolikus tagjai fontos állásokat töltöttek be a kormányzatban és a bíraskodásban.³⁰ Hozzátehetjük, hogy ebben az új katolikus irányulás célközönségében sok volt a nő – új szellemi olvasmányok iránt mutatkozott igény. Ilyen értelemben Mikes fordításainak Erdélyben a megerősödő katolikus egyházi intézményekben is lehetett helyük – lehetett volna, ha idejében hazaérkeznek akár a ferences, akár a trinitárius papok révén, akik valóban kapcsolatot teremtettek Konstantinápoly és Erdély között (ennek kikutatása egy másik tanulmány tárgya lehet). Egyébként Köpeczi Béla a Habsburg-kormányzat beavatkozását Erdély vallási hagyományaiba nem tartotta szerencsésnek: „1741–43 között egy

27 Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár. Különgyűjtemények, Ms. 481.

28 HOPP LAJOS, ItK 1966. 7.

29 BATSÁNYI JÁNOS: „Bessenyei Györgyről s annak munkáiról”, Első Folyóirataink: Magyar Museum s. a. r. DEBRECZENI Attila, Debrecen 2004. 75.

30 Cf. KÖPECZI szerk. Erdély története <http://mek.niif.hu/02100/02114/html/154.html> f-406.

átfogó terv készül a katolikus és Habsburg-párti érdekekkel ellenkező rendeletek megszüntetésére ennek része a *Pragmatica Sanctio*. 1744-ben a rendek jóváhagyják azokat az egyezményeket, amelyek Erdély és a Felső Porta közti viszonyt szabályozzák, ilyen a fejedelmválasztás joga is; ez a törvény bekerül a *Pragmatica Sanctio*-ba és a katolikusok elleni törvényeket is megszüntetik. A katolikus egyház úgy beszél erről az időszakról, mint a katolikus centralizáció idejéről, Erdélyre vonatkozóan pedig mint a katolikus restaurációéről”.³¹

Mikes Kelemen vallásos műveiben egy egyház-politikai program célzatát sejtem. Ekkoriban Erdélyben több a protestáns, mint a katolikus, de a katolikusok intézményi ereje nő. Ami a *Mulatságos napokat* illeti, az illendő szórakoztatási formákkal ugyanebbe a programba illeszthető.

HORROR VACUI

Batsányi János, a magyar újságírás egyik atyja a magyarságra vonatkozó hírek hiányát olyan provokációnak fogja fel, amelyet hasznunkra válthatunk: be kell bizonyítani az űr helyett a magyarság létezését (1787) – írja: „Mindenkor vérzett a szívem, midőn az idegeneknek írásaiban, más nemzeteknek tulajdonságairól, erköltséiről vagy egyéb minémüségéről hosszasan vagy rövidebben, szöllani láttam: a magaméről, ellenben, mint valamelly nem-létről (non-ens) még tsak emlékezetet sem találtam”.³²

Mindig is fel kell tennünk a kérdést, Mikes Kelemtől származnak-e valóban a neki mint szerzőnek tulajdonított fiktív és misszilis levelek és fordítások. Kérdések kapcsolódnak a kéziratok Törökországból való hazakerülésének módjához. Kultsár István megköszönte Révai Miklós közreműködését a levelek sajtó alá rendezésében, de ennek tényleges mozzanatairól keveset tudunk. Révai egyébként példaanyagként használt fel nyelvтанában a levelek közül harminckettőt: *Grammaire Elaborator Grammatica Hungarica ... Studio et opera Joannis Nicolai Révai*. Vol. 2. Pest, Trattner, 1806. 665., 760., 867–71., 893, 901–02., 906, 911, 914–17., 954; 3. kötet (Ed. S. Simonyi. Budapest 1908. 319., 323., 348.)

Összegzésül a személy és a szövegvilág recepciójának külön útjára hívnám fel a figyelmet, és arra, hogy az erdélyi Mikes-kultuszt főleg a *Törökországi levelekben* megteremtett Mikes és Rákóczi népszerűsége alakította. A szövegtörzset az erdélyi olvasókhöz még kézíratos voltában sem jutott el igazán, ennek politikai és adminisztratív okai vannak. A kutatás azonban a kérdéseket új megvilágításba helyezheti, a nemzeti felvilágosító-identitásépítő és nyelvfejlesztő plánum részeként vizsgálhatjuk, vagy csodaszerűen korai változataiként, Mikes munkáit, kézíratos és nyomtatott írásait.

31 Vö.: *Romániai katolikus, erdélyi protestáns és izraelita vallási archontológia*. Szerk. JAKUBINYI György. Gyulafehérvár, 2004. 29

32 *Batsányi Tudósítás a Magyar museumról*, idézi Báróczy A védelmezett magyar nyelv 62. oldalát. Első folyóirataink. Magyar Museum I. 513.

AUTOGRAPHS OF MILES IN TRANSYLVANIA.
A LETTER, A BOOK OF TRANSLATIONS

Keywords: *Kelemen Mikes, translation, manuscript, Letters from Turkey, The Royal Route of the Cross, Zăgon*

Based on written documents from the turn of the 18/19th centuries and new, philological researches, present study inquires the reception and manuscripts discovered in the native land of the Transylvanian-born writer and translator, Kelemen Mikes. The paper gives special attention to a translation survived in two versions, *A keresztnek király uttya* (*The Royal Route of the Cross*) and a letter in manuscript – the first of the literal letters series *Törökországi levelek* (Letters from Turkey) – found in the Zăgon Museum (Romania).

MANUSCRISE AUTOGRAFE DE MIKES KELEMEN ÎN TRANSILVANIA.
SCRISOARE, VOLUM DE TRADUCERI

Cuvinte-cheie: *Kelemen Mikes, traducere, manuscris, Scrisorile din Turcia, Drumul regesc al crucii*

Bazându-se pe izvoare scrise de la turnanta sec. al XVIII –lea și al XIX-lea, lucrarea abordează receptarea operelor scriitorului de origine transilvăneană Kelemen Mikes și manuscrisele operelor sale care se găsesc astăzi în arhive și biblioteci din Transilvania: *A keresztnek király uttya* și prima scrisoare din ciclul apărut sub titlul *Törökországi levelek* (Scrisorile din Turcia 1794) care se găsește la Muzeul din Zăgon.